

ТРАДИЦІЇ В ОБРЯДАХ ГУЦУЛІВ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ ЯК АТРИБУТ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

У статті зазначається, що епоха глобалізації містить не лише чимало переваг і можливостей, а й загроз і небезпек – зокрема, тенденцію до уніфікації всіх сфер суспільного життя. Це призводить до нівелювання культурної ідентичності. Підкреслюється, що ефективним запобіжником таких небезпек слугує етнонаціональна обрядовість і традиції, які впродовж століть виконують важливу світоглядну, просвітницьку і виховну функції.

Ключові слова: традиції, обряди, ідентичність, тенденції, фактори впливу, світоглядні орієнтири.

Постановка проблеми та її актуальність. Національна культура як сукупність традицій, звичаїв, норм, цінностей і правил поведінки реалізується на суспільно-громадянському, традиційно-побутовому й художньо-мистецькому рівнях. В умовах духовного відродження України поглиблюється природна зацікавленість багатовіковими звичаями і традиціями, національно-історичною тематикою в літературі, музиці, живописі й декоративно-ужитковому мистецтві. Відбувається динамічний розвиток різних жанрів та видів мистецтва, створюються нові експериментальні театри й приватні художні галереї, проводяться фестивалі та конкурси. Пожвавлюється громадський рух з реставрації пам'яток історії і культури, поширюються фольклорні мотиви в естрадній музиці й самодіяльній художній творчості. Зазначені та інші вияви культурного неотрадиціоналізму досліджуються низкою компонентів сучасного соціогуманітарного знання: соціальною філософією, історією та теорією культури, етнологією та етнографією.

Аналіз наукових праць, присвячених проблемі. Сьогодні все більша кількість дослідників визнає, що усвідомлення культурної самобутності, національної спадщини, історичних коренів та творчого потенціалу суспільства разом з іншими важливими чинниками є однією з рушійних сил розвитку нації та держави. Якщо дотримуватися такої позиції, то стає очевидним, що саме культурна ідентичність відіграє чи не основну роль у державотворчому процесі. Навіть націєтворчий процес іноді трактується як творення загальнонаціональної культурної ідентичності.

В сучасний період ця тема розроблялась такими теоретиками, як В. Андрущенко, Є. Бистрицький, М. Головатий, В. Горбатенко, П. Гнатенко, В. Євтух, В. Кремень, І. Кресіна, М. Михальченко, М. Обушний, Ю. Римаренко, В. Чернець, Р. Чілачава, Ю. Шемшученко. Особливо важливим для розробки зазначеної теми є комплексне дослідження, проведене авторським колективом під керівництвом В. Кременя, Ю. Римаренка, В. Чернеця та Ю. Шемшученка «Енциклопедія етнокультурознавства» (Київ, 2001-2002 р.), а також низка досліджень колективу Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Кураса (2000-2007 рр.), проведених під керівництвом і за участю академіка НАН України І. Кураса.

Мета статті полягає у вивченні парадигмального значення місця і ролі етнонаціональної обрядовості й традиції, які впродовж століть виконують важливу світоглядну, просвітницьку і виховну функції.

Виклад основного матеріалу. У традиційній культурі гуцулів Східних Карпат до середини ХХ століття зберігалось багато давніх звичаїв і обрядів, які були тісно пов'язані з основним заняттям гірських жителів – скотарством. Безперечно, архаїчні компоненти давніх обрядів гуцулів походять від дохристиянських часів і належать до культури первісних світоглядних уявлень, які в різні історичні епохи зазнавали еволюційних змін. У

часи економічної і соціальної нестабільності традиційні вірування оживають, як трава навесні після зимового сну. Це можна спостерігати і на початку XXI століття. Йдеться, зокрема, про віру в міфічні образи та їх відтворення в сучасній обрядовості.

Серед свят і обрядів календарного циклу українців збереглися вірування про єдність Всесвіту, особливо його вертикальної моделі: потойбічний світ, земний та небесний. В українській обрядовості дуже чітко простежується світоглядна уява наших пращурів про те, що прихід нової пори року залежить від потойбіччя – вирію. Звідти прилітають птахи, які приносять звістку про прихід весни, а також своєрідне благословення на врожайність. Власне тому так добре розвинені й збережені звичаї шанування померлих родичів весною, хоча культ пращурів притаманний усім переходовим моментам у природі: від весни до літа, потім до осені, зими. Віра й реальне життя були тісно пов'язані. Людина вірила, що все довкола неї живе, розуміє, має свої бажання, тривоги, і ставилася до природи, як до живої істоти. До цього часу в мовленнєвому мисленні збережена уява про те, що «сонце сідає», «дощ іде», «вітер гуде», «вода біжить». «В часі дощу показує ся веселиця – весела дождевниця. Веселиця се Божа жила; вона тягне воду з чистої керниці та підносить її під облаки в літі» [9, с. 5].

Для багатьох народів світу, а колись і для слов'ян, Новий рік починався з весняного рівнодення. Поверталися з вирію птахи, і з їх прильотом мала розпочинатися весна. Для зустрічі птахів існували магичні словесні формули, які повинні були забезпечити вроду, здоров'я, врожай, добробут.

Серед гуцулів, як і інших мешканців Карпат, ще в першій половині XX століття (а частково й досі) побутували й побутують численні вірування, заборони і магичні дії. У календарних звичаях гуцулів заховалися давні релікти культури, пов'язані з їхнім колишнім хліборобським заняттям. Про це свідчать численні давні фольклорні пісенні твори, в яких оспівуються виноград, море, поезія хліборобської праці. Саме в колядках знаходимо відголоски про пшеницю, яка в горах не росте. А гуцул співає про золотий колос пшениці, про те, що він найме жати «сімсот молодців», в'язати снопи будуть «сімсот дівочок», а складеного збіжжя буде так багато, як зірок на небі. В колядках оспівується, як господар йде по широкому полю, він правою рукою плуг держить, а лівою – волів поганяє. Очевидно, якась частина племен прийшла в Карпати з рівнинної лісостепової землеробської України ще в давні часи і пізніше, змішавшись там з мігрантами з Балкан, волохами, утворила ті риси локальної культури українців-гуцулів, які й донедавна виразно збереглися.

Святом, коли «вводиться літо в зиму», в Україні вважали Введення – 4 грудня (за старим стилем – 21 листопада). З цією датою пов'язано чимало прикмет, прогнозів і магичних звичаїв, що свідчили про її важливе значення. Вважалося, що Введення відкривало собою зимовий святковий сезон.

Найбільш сприятливим для селянського дозвілля всюди в Європі вважався осінньо-зимовий період, особливо насичений звичаями, обрядами, ворожіннями, піснями, колядками, щедрівками, ритуальним рядженням [5, с. 145-148].

Зимовий цикл свят суттєво відрізнявся від літнього тим, що останній відбувався переважно поза хатнім простором. Свята проводилися на галявинах, біля церкви, біля річок, у галях.

Зимові свята на Гуцульщині переважно відбувалися в хаті, біля домашнього й родинного вогнища. Це має сакральне, священне значення певних часових і просторових точок, зокрема простору, де відбувався ритуал. Це піч, покуть, лави, стіл, сволок. Ці речі й місця мали певний знак, входили у символічну знакову система. Тому на час зимових свят вони з побутових речей перетворювалися на сакральні, від яких до певної міри залежали добробут, щастя родини.

До структури різдвяно-новорічних свят гуцулів належать: підготовка житла до свята, оновлення його шляхом вибілювання, вимивання, підготовка святочного, обрядового одягу, особливо білизни, головних уборів і взуття; приготування ритуальних страв до Святої вечері: Свята Вечеря, Різдво, Новорічні обряди і Водохреще, що замикає ланцюг різдвяно-новорічних свят. Такий поділ є певною мірою умовним. В. Петров ще 1948 р. у рецензії на працю Д. Гуменної зазначав, що лише тоді він уперше зрозумів суцільність різдвяного циклу: «Я вперше збагнув, що звичай водити козу, звичай кликати померлих, звичай

колядувати, зміст колядок, все це не порізнені окремі звичаї, а те саме, що становило колись цілість, а потім розпалося на окремі елементи» [2, с. 170].

Щоб зрозуміти структуру загальноукраїнського Різдва і вирізнити локальний підтип обряду, необхідно зробити певні екскурси у часи формування цієї структури різдвяно-новорічної обрядовості. На жаль, вчені не мають достатньої кількості джерел, щоб пояснити еволюційний процес звичаїв та обрядів. Очевидно, господарські та родинні цінності в усній народній поезії, обрядових колядках і щедрівках є дуже давні, бо вони торкалися всіх сторін життєдіяльності людини. М. Грушевський на початку ХХ ст. слушно писав про звичаї календарного циклу українців: «Незважаючи на всякого роду пізніші наверхствування, котрі при нагоді таки й зазначатиму, я вважаю, що ті відносини господарські, родинні й громадські, які відбилися в обрядовій нашій поезії (так, як її тепер маємо), в найбільшій мірі належать до часів по розселенню та київської доби» [2, с. 171].

Незважаючи на окремі згадки та описи свят ранніх часів, календарні обряди зимового циклу гуцулів найкраще описані були у ХІХ – на початку ХХ ст. Цей доступний нам матеріал виразно показує, що навіть у ХІХ ст., періоді істотних економічних змін і міграційних процесів, традиційна народна обрядовість зберігає чимало старих магічно-натуралістичних елементів, обрядову поезію, пов'язану із сільськогосподарським життям селянина. Власне, сільськогосподарська основа народного календаря є своєрідним скелетом, на якому трималися різні обрядодії та церемонії, релігійно поетичного і громадського життя.

Впродовж століть відбувалися певні зміни в розвитку народної обрядовості. Важко заперечити дослідникам, які вважають: «На жаль тільки, ми й сього нашого старого календаря не маємо в його повній і чистій передхристиянській формі і мусимо рахуватись на кожному кроці не тільки з спустошеннями і виломами, а й із змінами, перебоями і переносами, спричиненими в старій системі церквою і церковним календарем. Гострі заборони, напади, погрози, котрими духовенство било по святах, які не встигли себе зв'язати в тій чи іншій формі зі святами християнськими, поставити свої останки під їх протекторат або асимілюватися з ними, – факт загальновідомий» [1, с. 98].

Господарський календар був побудований на старих уявленнях про поділ року та з пізнішими нашаруваннями релігійних елементів. Пори року розділяли народні свята, які ув'язувалися з господарським заняттям українців. Весна приходила зі святом Святого Юрія, літо – на Петра, осінь – на Дмитра, зима – в Николая. «Оці четверо ділять собі рік так: Святі Петро і Павло тримають ключі від світу. Настає час замикати тепло, а їм жаль світу, що буде в студени... передають ключі Дмитрові. Той замикає тепло (8 листопада)... Кличе святий Дмитро старшого побратима, сивобородого Николая... Дмитрій просить Николая: «Братіку, пусти зиму»... Сивобородий перебирає у свої руки ключі від світу; сіє снігом, доки має того насіння; а як усе висіє і міхи повитрясає – передає ключі Святому Юрієві (6 травня), котрий тратить зиму» [6, с. 40].

Традиції Коляди в Україні давні. Назва *коляда* має декілька значень. Коли вносять сніп вівса чи іншого збіжжя (на Гуцульщині – з вівса) і ставлять у куті за столом, то звать його Дідухом або Колядою. Це символічна назва всього Різдяного циклу свят. Різдво було народженням самого світу і всього, що є на землі. Через те в колядках так чітко йдеться про творення світу з води, вогню, до якого причетні риби і птахи. Тому, власне, з віруванням, що Різдво принесе все, що висловлять у колядках, його також називали ще й колядою. Отже, синонімом Різдва, як і в інших регіонах України, в гуцулів є Коляда, де в колядках співається: «Коляда йде, коляда йде».

Отож Колядою називають сніп, саме свято Різдво, також ритуальний хліб-калач на Святий вечір, який є жертвою Богові й померлим родичам. Бо калач загалом є хліб поминальний. Хліб-коляда, зі склянкою меду на ньому були найкращим здобутком, і цей здобуток ставили для Всевишнього опікуна і померлих родичів.

Цікаво, що такі злаки, як пшениця, а також мед, віск і бджоли є особливо ідеалізовані в українських колядках, зокрема в гуцульських. Особливо в тих, в яких оспівується народження світу.

Колядою у гуцулів ще також називають три святкові ритуальні хліби, випечені із символічною позначкою на них з тіста місяця, сонця, зорі. З цим хлібом-колядою гуцул обходить перед Святою вечерею своє дворище, хату, стайні, хліби з худобою.

Колядою називають також обрядовий хліб, який призначений для обдарування на Різдво близької рідні: діда, баби, хрещених батьків, баби повитухи.

Хлібом-Колядою обдаровують колядників-співаків, які виконують під вікном чи в хаті традиційні фольклорні твори колядки. Коли ці колядки приходять співати, то вони в уяві людей перестають бути знайомими, сусідами. Їх називають «Божими служеньками», братами, королями. Це вони колядники несуть в гуцульську гражду (дім) давні тасмниці світа, приходять колядувати до господарів з піснями і несуть Боже благословення, добробут, добро, здоров'я, щастя. Нарешті, колядами (колядками) називають пісні різдвяного свята.

До десяти значень вживання слова Коляда в Карпатському регіоні свідчать про його давнє походження на цих теренах. Вчені дискутують, чи термін коляда є місцевим, чи запозиченим від римських *calendae*. Але більшість заперечують зближення терміна *коляда* з римськими святами. Вони вважають, що цей термін з культурно історичного погляду є значно давніший терміна *calendae* [6, с. 87]. Академік О. Веселовський здійснив порівняльне дослідження вживання терміна *коляда* в інших народів світу. Перша група термінів дуже близька до українського символу. Так, словом *коляда* позначена різдвяна пісня у білорусів, росіян, чехів, словаків, словенців. *Коляда* – в значенні подарунок, дар – зустрічається в болгар, сербів, литовців, угорців та інших народів. Подібна форма до римських *calendae* зустрічається у французів, провансальців, албанців, абхазів.

В українському вживанні слово «Коляда», як символ Різдва світу і культ прадіда, в інших народів не збереглося, навіть слов'янських, окрім українців. Порівняння вживання терміна *Коляда* в інших народів наводить дослідників на думку, що ця назва могла бути запозичена ще у давніших народів. Зокрема, існує припущення, що вона походить від староіранського, що означає святкову їжу. Східні мотиви українських Різдвяних символів, на думку вчених, близькі до вавилонсько-асирійського культурного центру, Так, вавилонське *kaluti* близьке за значенням до українського «Коляда» [4, с. 39].

Отже, термін *Коляда* в українських горян є неоднозначним, його шанування і збереження свідчить про дуже давнє походження, У розмаїтті своїх символів воно дуже добре збереглося на Гуцульщині.

Вчені виводять генезу звичаю від давніх римських «календе», що відбувалися в січні і під час яких переодягалися, маскувалися у козлів, танцювали, приносили жертви. Та більшість дослідників вбачають автохтонне походження колядок і щедрівок. Власне, такі вчені, як С. Коробка, пізніше В. Гнатюк, Ф. Колесса, вважали, що грецько-римські впливи стрінулися на східнослов'янському ґрунті вже з виробленою новорічною обрядовістю й величальними піснями місцевого походження [8, с. 10-11]. На підтримку цього свідчення є збереження назви «щедрівка», яка характерна тільки для України. А функціональна єдність колядок і щедрівок очевидна, вони мало відрізнялися за змістом і формою. Народні пісні, що співалися напередодні Різдва, називалися колядками, а ті, що виконувалися проти Нового року – щедрівками, маланками. Колядували більше парубки, або змішані ватаги, а щедрували здебільшого дівчата й дітлахи. Щедрівки різнилися ще й приспівом: «Щедрий вечір, святий вечір».

Важливо нагадати, що колядки й щедрівки – це виключно народні твори поезії світського змісту, що виконувалися під вікном або в хаті за столом, У них відсутні євангельські, апокрифічні мотиви й образи. Невипадково в народі їх називали старосвітськими колядками. Штучні пісні на теми Христового Різдва, створені книжниками в ХІХ столітті й поширені через «Богогласники», виконувалися лише в церкві, в народі довго не приживалися і були колись майже не знані. Зовсім відрізняються ці твори від усної народної творчості, яку ми розглядаємо, Ф. Колесса, І. Франко, В. Гнатюк свідомо не вносили їх до фольклорно-етнографічних збірників.

Через брак писемних джерел важко поки що датувати час виникнення колядок та щедрівок. Але є підстави вважати, що час їх виникнення сягає доби первісних суспільств. Це особливо

стосується порівнянь жінки з красним сонцем, чоловіка – з ясним місяцем. Об'єктами величання у колядках є селянська родина, її життя, праця, добробут, сімейне щастя.

Пильно вивчаючи народний побут, Іван Франко вбачав причину живучості народного жанру в його непересічності, значущості для духовного життя хлібороба, в його сильному емоційному впливі. Він писав, що колядка радувала й хвилювала селян до сліз. «Чому? А тому, бо колядка переносила їх думку в якийсь світ близький і рідний їм, а при тім зовсім відмінний від того, серед якого минає їх убоге, клопітливe життя. Пісня випо відає простими словами їх найглибші, сердечні бажання, показує їх не як бажання, а як дійсність. Слухаючи колядки, такий бідолаха хоч на хвилю бачить себе заможним господарем, у якого подвір'я чисто заметене, хата гарна, світла, в хаті прибрано по празничному, недостатку нема, а натомість за столом сидять гості славні та величні на весь світ, і він рад, що може чесно і відповідно прийняти їх. Пісня радує його, а глухе почуття дійсних життєвих клопотів хоч на хвилю уступає на бік, впливає сльозами, – не гіркими, а такими, що облекшують душу. Оце й єсть сила і суть поезії» [7, с. 239].

Універсальна значимість змісту й образу в колядках, щедрівках підносить в ідеальну сферу будь-кого із слухачів. Святково романтичне піднесення, оптимістичне звучання викликає певні емоції, святковий настрій. Надзвичайна, піднесена поетичність, гіперболізація образів у колядках та щедрівках сприяла збереженню їх протягом багатьох століть. Їх соціалізуюча глибинна суть актуальна для всіх поколінь. Дуже влучно описав їх суспільну роль відомий вчений, професор Микола Сумцов ще у ХІХ ст.: «Все важке і сумне, що тривожить селянську душу в довгі осінні ночі, коли на солом'яну стріху падають буйні краплини холодного дощу, в повітрі стоїть сира мряка і шумливий вітер вривається в похилений набік димник, гнітючі турботи, сумніви й побоювання зникають, забуваються під принадним впливом веселої святкової пісні. Колядка зачаровує уяву рисами і образами неземного щастя, наповнює бідне життя фантастичними статками, із самотності і похмурої хатини веде в чертоги багача, де всюди виблискує золото і срібло, підіймає слухача в осяйні надзоряні простори. В різдвяних піснях, колядках і щедрівках милосердне і співчутливе божество спускається на землю, відвідує бідні оселі і щедрою рукою роздає достаток і щастя. Сонце виявляє батьківську турботу про селянське господарство. Місяць дружельюбно розмовляє з людьми і відкриває їм, в якій хаті в наступному році буде весілля. Добрий хлопець в колядках – не простий парубок, а богатир, що нехтує вороними кіннями й червінцями і любить лише милу дівчину. Дівчина в колядках – незвичайна селянська дівчина: в хату прийшла – пани стрічають, Пани стрічають, шапки знімають, Шапки знімають, її питають: Чи ти царівна? Чи ти королівна?

Селянський двір оточений білокам'яними стінами; ворота зроблені з жовтої міді. В хаті столи накриті дорогими килимами; на столах стоять келихи, повні вина. Цей пісенний ідеалізм чогось та вартий! Вікова особиста і майнова залежність, що знижувалась часом до ступеня рабства, зламала б в духовному відношенні темного, неписьменного селянина, якби його не підтримувала постійно чарівниця-пісня, що переносила думку і почуття кудись далеко-далеко, де ясно, і тепло, й затишно» [7, с. 8].

Висновки. Розглядаючи давні традиції колядування й щедрювання в Україні, бачимо передусім їхню велику суспільну роль. Завдяки саме цій важливій соціалізуючій, комунікативній, естетичній функції колядки й щедрівки збереглися до наших днів. Водночас завдяки плідній пошуковій роботі сучасних науковців відтворюються надбаня самотньої етнокультури Гуцульського краю, що сприяє збереженню українських традицій, звичаїв та обрядів, самоусвідомленню регіональних складових єдиної України.

Література

1. Влад М. Стрітенне / М. Влад. – К. : Укр. письменник, 1992. – 224 с.
2. Грушевський М. Історія української літератури / М. Грушевський. – К.: Либідь, 1993. – Т. 1. – 264 с.
3. Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы: конец ХІХ – начало ХХ в. Зимние праздники. – М.: Наука, 1973. – 349 с.
4. Колесса Ф. Українська усна словесність / Ф. Колесса. – Львів: Друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1938. – 645 с.

5. Петров В. Лист-рецензія д-ра В.П. Петрова // Гуменна Докія. Велике цабе. – Нью-Йорк: УВАН, 1952. – С. 145-148.
6. Сосенко К. Культурно-історична постать староукраїнських свят Різдва і Щедрого вечора / К. Сосенко. – К.: СІНТО, 1999. – 343 с.
7. Сумцов М. Научное изучение колядок и щедрівок / Н. Сумцов // Киевская старина. – 1885. – Т. 2. – 804 с.
8. Франко І. Що таке поезія? Передмова до зб. «Вибір декламацій для руських селян і міщан. – Львів. – 1902. – С. 10–11.
9. Шухевич В. Гуцульщина // Матеріали до українсько-руської етнології. – Т. 7.: Гуцульщина. Ч. 4. – Львів: Друкарня Наукового товариства ім. Шевченка, 1904. – 272 с.

Alla Gocalyuk

Traditions in ceremonies of the Carpathian Hutsuls as an attribute of cultural and social identity

This article argues that the era of globalization has not only many benefits and opportunities, but also threats and dangers - in particular, the tendency to unify all spheres of public life. This leads to a leveling of cultural identity. The ethno-national rites and traditions serve as an effective grounding of such threats that have been performing important ideological and educational functions for centuries.

Keywords: traditions, rituals, identity, tendencies, influencing factors, ideological orientations.

Алла Гоцалюк

Традиции в обрядах гуцулов карпатского региона как атрибут социокультурной идентичности

В статье утверждается, что эпоха глобализации содержит не только немало преимуществ и возможностей, но и угроз и опасностей – в частности, тенденцию к унификации всех сфер общественной жизни. Это приводит к нивелированию культурной идентичности. Подчеркивается, что эффективным предохранителем таких опасностей служит этнонациональная обрядность и традиции, которые на протяжении веков выполняют важную мировоззренческую, просветительскую и воспитательную функции.

Ключевые слова: традиции, обряды, идентичность, тенденции, факторы влияния, мировоззренческие ориентиры.

Надійшла до редакції 3.02.2014 р.